

Rapport 2011:60

Kristianstad 4:4 & 4:11 vid Östra Centrum, Kristianstad innerstad

Arkeologisk förundersökning 2011

Christer Carlsson

Rapport 2011:60

Kristianstad 4:4 & 4:11 vid Östra Centrum, Kristianstad innerstad

Arkeologisk förundersökning 2011

Christer Carlsson

Fornlämningsnr: 93
Kristianstad 4:4 och 4:11
Kristianstad stad
Kristianstads kommun
Skåne län

Sydsvensk Arkeologi AB

Kristianstad

Box 134

291 22 Kristianstad

Telefon (Regionmuseets växel): 044-13 58 00

Malmö

Erlandsrovägen 5

218 45 Vintrie

www.sydsvenskarkeologi.se

© 2011 Sydsvensk Arkeologi AB

Rapport 2011:60

Omslag: Bastionen Schleswigs grundmur. Foto: Christer Carlsson

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle.

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund	5
Försvarsverkens historia och fornlämningsituationen på platsen	6
Grundläggningsperioden fram till 1658	7
Utbyggnadsperioden 1748-1808	8
Avvecklingsperioden 1847-1900	8
Tidigare undersökningar i området	10
Syfte	12
Metod	13
Resultat från förundersökningen i september 2011	15
Dendrodatering av stockar i vallgraven	17
Fynd	18
Lämningarnas vetenskapliga potential och förslag till fortsatta åtgärder	19
Sammanfattning och slutsatser	21
Referenser	23
Administrativa uppgifter	24
Bilaga 1 Förundersökningsschaktet vid Östra Centrum	25
Bilaga 2 Den östra delen av schaktets sydprofil	26

Fig. 1. Kristianstad kommun i Skåne

Fig. 2. Förundersökningsområdets läge i Kristianstad

Sammanfattning

Sydsvensk Arkeologi AB har utfört en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Kristianstad 4:4 och 4:11 i Kristianstad innerstad, Skåne län. Undersökningen föranleddes av Kristianstad kommuns planer på att expandera och modernisera köpcentret vid Östra Centrum. Vid arbetena påträffades delar av den gamla bastionsmur som en gång omgav Kristianstad innerstad. Utanför denna mur påträffades även den igenfyllda vallgraven, vilken visade sig innehålla rader av tätt nedslagna träpålar och fynd från 1600-, 1700- och 1800-talet.

Inledning

Sydsvensk Arkeologi AB utförde under perioden 5-9 september 2011 en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Kristianstad 4:4 och 4:11 i Kristianstad innerstad, Skåne län. Undersökningen föranleddes av en planerad utbyggnad av shoppingcentret Östra Centrum (Fig. 1-2). Omfattande rester från stadens äldre försvarsverk påträffades och ett mindre fyndmaterial från perioden 1600-1800-talet tillvaratogs från vallgraven utanför befästningarna.

Bakgrund

Den arkeologiska förundersökningen föranleddes av att Kristianstad kommun önskar expandera samt förnya stora delar av Östra Centrum i Kristianstad. Av denna anledning lämnade kommunen in en ansökan om tillstånd för de planerade ingreppen till Länsstyrelsen i Skåne län (Lst. dnr. 431-11091-11).

Det aktuella detaljplaneområdet omfattar ca 45 600 m² och ligger i sin helhet inom Kristianstads stadskärna. Området sträcker sig i öst-västlig riktning mellan Östra Boulevarden och Kanalgatan. Det avgränsas i norr av Nya Boulevarden och i söder sträcker sig detaljplaneområdet ner till och med Södra Kaserngatan. Av denna förhållandevis stora yta var det endast en mindre del i norr som kunde undersökas som en följd av att resten var bebyggd.

Delar av detaljplaneområdet har tidigare hyst stadens äldsta befästningsverk åt öster. Inom den yta som är aktuell att bebyggas låg bastionerna Schleswig och Holstein, samt delar av vallgraven. Inom detaljplaneområdet ligger även den igenfyllda vallgraven under Östra Boulevarden samt den igenfyllda Tvärkanalen under Nya Boulevarden.

Försvarsverkens historia och fornlämnings-situationen på platsen

Kristianstad grundades år 1614 på initiativ av kung Christian IV. Staden ingick som en förstärkning av försvarslinjen mot Sverige. Under Christian IV:s regeringstid anlades också befästningsverk i Halmstad, Laholm och Kristianopol.

Kristianstad fick en strategiskt väl vald placering på Allön, en halvö vid Helgeås sankmarker. Genom staden ville den danska kungamakten åstadkomma ett starkt fäste mot svenska angrepp och ett skydd för de viktiga transportlederna i östra Danmark. I samband med att Kristianstad byggdes överfördes stadsrättigheterna från den av krig hårt drabbade staden Vä och så småningom även från Åhus.

Kristianstad är Nordens första exempel på en konsekvent genomförd renässans stad (Stewenius 1984:105). Kristianstads historiska stadsplan utgörs av ett rektangulärt regelmässigt gatunät med kvarters- och tomtindelning, med sammanlagt 190 tomter. Stadsområdet mätte ca 700 x 240 m och omgärdades av en bastionförsedd fästningsvall. Enligt uppgift var den holländske arkitekten Poul Bysser anlitad för stadens grundläggning (Andersson & Lindbom 1976:38 ff). Fästningen utgjordes av ett så kallat nederländskt vallsystem. För flankeringsförsvaret fanns tio bastioner, en i varje hörn och tre på vardera långsidan (Fig. 3). Kristianstad var den första platsen i Norden att förses med denna typ av försvarsanläggning (Stewenius 1984:70 ff).

Det aktuella undersökningsområdet ligger i stadskärnan och sträcker sig från Östra Boulevarden i väster till Kanalgatan och dess grönytor i öster. I nordsydlig riktning sträcker sig området från Nya Boulevarden i norr till och med Södra Kaserngatan i söder. Två bastioner och delar av vallgraven har legat inom exploateringsområdet. Den nordligare av de två bastionerna benämndes ”Schleswig” av danskarna och ”Västergötland” av svenskarna efter det att de senare tagit över staden och Skåne. Även bastionen ”Holstein” har varit belägen inom området.

Området öster om vallgraven, utgjordes av sank- och våtmark så sent som då Skånska recogniseringskartan upprättades på 1810-talet.

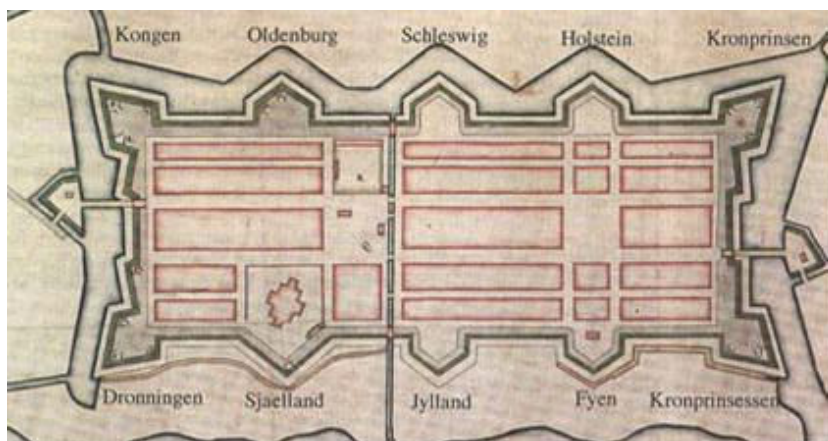

Fig. 3. Ursprunglig plan över Kristianstads befästningsverk med bastionernas namn angivna. Efter Friström 1996.

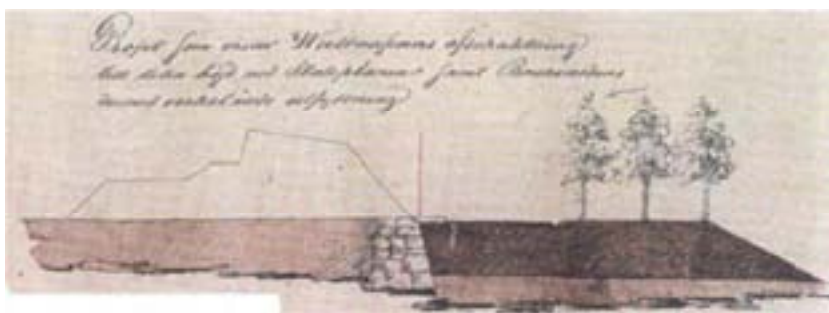

Fig. 4. Ritning från år 1847 inför rivandet av befästningsverken och byggandet av Östra Boulevarden. Efter Friström 1996.

Grundläggningsperioden fram till 1658

Stadens befästningsverk var utformade efter en symmetrisk plan. Mursträckorna mellan bastionerna var raka på långsidorna men brutna på kortsidorna för att ge skydd åt de båda stadsportarna. Befästningsverken omgavs redan på 1600-talet av en vallgrav.

Fästningsvallen var uppbyggd av jord, vilken var anlagd på ett murat fundament. Vallen omgavs av grävda djupa vallgravar, vilka var omgivna av vatten och naturlig sankmark. Själva jordvallen mätte nedtill vid basen 40 fot i bredd (ca 12 m) och den var 8 fot hög. Överst fanns ett 6 fot högt bröstvärn. Vallens utsida vilade på en 6 fot hög stödmur, murad med större sten och kalkbruk. För att skydda vallen mot överraskande angrepp förstärktes den med palissader. Stadens infartsvägar skyddades via raveliner, befästa öar, anlagda utanför vallgraven på stadens nord- och sydsida (Håkansson 1999).

Befästningsverken började byggas år 1614. Följande år ändrade Christian IV den ursprungliga fästningsplanen, med en utökning

av stadsområdet mot söder. Befästningens murar antas vara uppförda redan omkring 1618, men enligt dåtida anteckningar ansågs fästningen färdigbyggd först år 1641. Sankmarkerna vid Helgeå var en osäker grund att bygga på, vilket ledde till ständiga reparationer av fästningens murar (Håkansson 1999). År 1658 införlivades Skåne med Sverige och Kristianstad tappade därmed sitt centrala försvarsstrategiska läge som gränsfästning. Belägen i utkanten av det svenska stormaktsriket kom också fästningen att förfalla fram till början av 1700-talet. Endast smärre förstärkningsarbeten utfördes i samband med nya krig mot Danmark (Friström 1996:44; Håkansson 1999).

Utbyggnadsperioden 1748-1808

Vid 1700-talets mitt utvidgades och förstärktes Kristianstads befästningar grundligt då den skulle bli den viktigaste depåfästningen i Sydsverige, samtidigt som Landskrona skulle bli den starkaste gränsfästningen mot Danmark. Fästningsplanen byggde fortfarande på renässansplanen, men norra och södra delen förstärktes med kraftiga framskjutande mitt- och hörnbastioner. De nu 12 bastionerna omgavs av ett omfattande utanverk, d.v.s. ett fästningsverk beläget utanför huvudvallen och avgränsat från denna med ett omfattande kanalsystem i flera led (Lindhagen 1993:6; Håkansson 1999).

Avvecklingsperioden 1847-1900

I början av 1800-talet omvärderades fästningens roll i det svenska försvaret. Kristianstads fästning befanns vara omodern och revs. Staden blev nu en modern garnisonsstad. Förändringen välkomnades av stadens invånare som såg en möjlighet att vidga staden utanför den förfallna befästningen. I samband med raseringen av murarna byggdes Östra Boulevarden år 1860 utmed befästningens östra långsida. Fästningens jordvallar kastades ut åt öster och bastionsmurarna fördes bort. Endast kurtinmurar lämnades orörda för att tjäna som grund för nya byggnader (Fig. 4). Boulevarden blev 40 alnar bred (24 m) varav halva bredden fastställdes till gata och den andra till skyddande och prydnadsplanteringar. Den tvärkanal som delat staden sedan 1617 lades igen åren 1873-74 och ersattes av Nya Boulevarden (Friström 1996:65; Håkansson 1999). Arkeologiska iakttagelser från Kristianstad innerstad har under åren inte insamlats systematiskt. Få ingrepp har därför dokumenterats av antikvarisk personal, något som i synnerhet gäller stadens befästningsverk. Någon arkeologisk generalkarta över Kristianstad finns därför inte ännu. Innan en sådan har färdigställts är det svårt att bedöma bevarandegraden för fornlämningen RAÄ 93 (Kristianstad innerstad). Vissa

svårigheter föreligger därför i handläggningen av ärenden rörande den äldre stadsplanen och dess försvarsmurar, då det är svårt att göra exakta lägesbestämmelser enbart utifrån äldre kartmaterial (Lenntorp 1996). De under mark dolda befästningslämningarna i Kristianstad tycks dock ha skadats svårt av diverse ingrepp under årens lopp. Få ingrepp i befästningsverken har dokumenterats av arkeologisk personal. Uppgifter om befästningarnas konstruktion, datering och lägesbestämning bygger därför till stor del på skriftliga källor och äldre kartmaterial (Håkansson 1999).

Vid de kartstudier som gjordes inför en förundersökning på Salutorget i Kristianstad framgick att bastionen Schleswig, belägen under Salutorget, är den bastion i Kristianstad som möjligen kan ha undgått större ingrepp. Övriga bastioner bedömdes som helt eller delvis skadade (Lenntorp 1996). De ursprungliga bastionerna och vallgravsavsnitten längs fästningens norra och södra sidor förändrades kraftigt redan av 1700-talets ombyggnader och förstärkningsarbeten (jfr Friström 2006:23). Vallar och bastioner längs den västra sidan av fästningsstaden raserades inför anläggandet av Västra Boulevarden i mitten på 1800-talet (Friström 2006:98). Vallgraven torde ha fyllts igen vid samma tid. På denna sida av staden har dessutom järnvägen dragits fram över fästningens långsida. I väster förefaller således samtliga bastioner ha åsamkats allvarliga skador (Håkansson 1999).

Fästningsvallens östra långsida raserades inför anläggandet av Östra Boulevarden på 1860-talet. Murverket i två av bastionerna är sannolikt till stora delar redan svårt skadade. På platsen för bastionen Oldenburg ligger idag Sommaro-området och Domhuset breder ut sig över bastionen Holstein. Lämningar av Holstein och Schleswig framkom dock vid en schaktningsövervakning i Östra Boulevarden och då konstaterades att bastionernas grundmurar inte verkar ha berörts nämnvärt av 1800-talets rasering längs denna sträckning. Murarna har dock sargats av moderna rör- och ledningsschakt (Håkansson 1999:8).

Vid schaktningsövervakningen i Östra Boulevarden påträffades även den del av vallgraven som löpt i nordsydlig riktning. Den igenfyllda vallgravsdel som ligger utanför bastion Schleswig har också påträffats. Denna del tycks ha undgått större ingrepp. Vallgravsavsnitten utanför Oldenburg och Holstein torde dock vara förstörda eller allvarligt skadade. Inom det aktuella undersökningsområdet ligger även delar av Nya Boulevarden. Här låg tidigare den så kallade Tvärkanalen. Denna ingick som en del av fästningen och fyllde syftet att torrlägga den översvämningssatta staden. Den stenskodda Tvärkanalen, som började byggas

år 1616, kom också att utgöra en skiljelinje mellan den nordliga ”officiella” och den sydliga mer ”kommersiella” delen av staden. Beslut om att den skulle fyllas igen togs år 1873 (Friström 2007:12 f).

Tidigare undersökningar i området

I Regionsmuseets arkiv finns uppgifter om tio ärenden som berört Kristianstads befästningsverk (Fig. 5). Undersökningarna utfördes åren 1978, 1996-97, 1998, 2002 samt 2009. Vid sex av dessa påträffades lämningar från fästningens grundläggningsperiod 1614- 1658. Vid två undersökningar påträffades även murverk från utbyggnadsperioden i mitten av 1700-talet.

1. I stadens nordöstra del, vid en undersökning i kv. David Nyborg nr 16, dokumenterades en mindre sträcka av fästningsmuren. Sannolikt tillhörde mursträckan fästningens ursprungliga sträckning från 1600-talets början (Esping-Bodén 1978a).

2. I stadens södra delar iaktogs delar av Christian IV's fästningsmur strax väster om den plats där söderport stått (Dahlén 1996a).

3. I kv. Södra Kasern, strax väster om söderport, framkom påförda 1700-talslager som sannolikt kan knytas till utfyllnaden av en vallgrav mot söder (Dahlén 1996b).

4. I kv. Riksens Ständer i de sydöstra delarna av staden framkom år 1996 en mindre del av en hörnbastion. Lämningarna var svårt skadade av senare maskiningrepp. Tomten bebyggdes kort efter murens rasering med ett stort bostadshus (Lenntorp 1999).

5. Inom Salutorgstomten gjordes en förundersökning år 1996 i samband med byggnationen för ett parkeringsdäck. Tre sökschakt i öst-västlig riktning togs upp. I sökschakten framkom delar av en förhållandevis välbevarad kalkbruksmurad grundmur som ingått i de nordöstra delarna av bastionen Schleswig. I konstruktionen ingick mycket stora stenar. Vid murfoten fanns blålera blandad med kalk, vilken sannolikt hade en stabiliserande funktion. Murens fundament framgrävdes till ett djup av 0,70-0,90 m, men konstruktionens grund torde sträcka sig avsevärt djupare ned. Öster om bastionens grundmur i det område som varit vallgrav framkom välbevarade spår av minst tre parallella pårader. De utgjorde sannolikt rester efter en stabiliserande träspont, men kan också ha utgjort någon form av spärranordning. I området för 1600-talsvallgraven framkom mycket fuktiga kulturlager bestående av gytta, sväm och gödsel (Lenntorp 1996).

Figur 5. Tidigare arkeologiska undersökningar som berört fästningsverken.

6. I Södra Kasern-området har en mindre del av en fästningsmur och en halvbastion undersökts. Denna del av fästningen byggdes under 1770-talet i syfte att stärka försvaret söderut (Esping-Bodén 1978b).

7. År 1998 undersöktes sammanlagt 620 löpmeter utmed Östra Boulevarden. Längs sträckan Blekingevägen-Döbelngatan framkom inget av antikvariskt värde i det 0,5 m djupa vattenledningsschaktet. I det bitvis 4 m djupa schaktet som löpte från Döbelngatan till Nya Boulevarden kunde däremot lämningar efter Kristianstads äldsta befästningsverk påvisas. Bland annat framkom i höjd med Domushuset en del av bastionen Holsteins norra grundmur. Muren var 3 m bred och bestod av kalkbruksmurad obearbetad natursten. Norr om bastion Holstein dokumenterades en tvärsektion av befästningsverkets vallgrav samt en mindre del av stadsmuren. Vallgraven mätte ett djup på 4 m och grävdes i botten. Norr därom påträffades murverk tillhörande bastionen Schleswig. Murarna var 3-3,5 m breda. I korsningen Ö Boulevarden/Nya Boulevarden framkom lämningar efter den tvärkanal som delade Kristianstad mellan åren 1617-1874 (Håkansson 1999).

8. I kv. Busstorgets nordvästra hörn utfördes en undersökning 1996. Här förväntades eventuellt en vall med rustbädd samt delar av vallgraven kunna komma i dagen. Inga kulturlager eller murrester framkom dock på denna plats. I schaktet konstaterades påförda tjocka utfyllnads- och bärlager av grus. I schaktets västra del påträffades dessutom en större sentida nedgrävning till en spillvattenledning (Lilja 1996).

9. Inom området för den f.d. bensinmackstomten på Salutorget genomfördes år 2009 ytterligare en undersökning. Då framkom att stora delar av det dåvarande undersökningsområdet var utschaktat sedan tidigare. Bensinmacken hade haft källare och stora ytor hade schaktats i samband med grävning för bensintankar. Denna del av bastionen Schleswig var därmed inte särskilt välbevarad. I den sydvästra delen av schaktet påträffades dock ett par meter välbevarad grundmur. Dessutom påträffades en del sten samt löst trämaterial som bedömdes ha legat utanför muren. Troligen har materialet utgjort skoning till vallgraven. En nedslagen trästock tillvaratogs. Stocken tolkades som tillhörande en pålning som legat under försvarsmuren. Denna torde ha fungerat som stöd för muren i den sankna marken (Dahlén 2009).

10. En undersökning gjordes år 2002 på Domustomten på Domus östra sida. Området låg därmed utanför det egentliga stadsområdet och inga fornlämningar framkom (Edring 2002).

Syfte

Enligt Länsstyrelsens förfrågningsunderlag skulle syftet med förundersökningen i första hand vara att översiktligt klargöra fornlämningsituationen inom hela detaljplaneområdet. Förundersökningen skulle försöka påvisa om och var det finns områden som kan komma att kräva fortsatta arkeologiska undersökningar. Undersökningen skulle även försöka reda ut vilken form de vidare undersökningarna i så fall skulle kunna få. Om möjligt skulle även förundersökningen klargöra fornlämningarnas innehåll, datering och vetenskapliga potential. Ambitionsnivån i ärendet skulle därför anpassas till behovet av ett fullgott beslutsunderlag för Länsstyrelsens fortsatta handläggning.

Tidigare genomförda förundersökningar har visat att det inom exploateringsområdet, fastigheterna Kristianstad 4:4, 4:11 m.fl., finns lämningar efter stadens äldsta befästningsverk. Dessa utgörs av murrester och den igenfyllda vallgraven. Murresterna har en gång utgjort fundament eller stödmurar till bastionerna Schleswig och Holstein. Murrester till bastionen Schleswig har tidigare påträffats i flera öst-västligt orienterade schakt i de västra delarna av Salutorget. Av de framkomna murresterna att döma är lämningarna efter denna bastion relativt välbevarade. Öster om de påträffade murresterna, i den äldre vallgraven, påträffades då även trämaterial som kan ha ett samband med befästningsverken.

Eftersom stora delar av övriga bastioner kan antas vara sönderschaktade bedömdes bastionen Schleswig vara den befintliga lämning som hade störst potential att ge ny kunskap om bastionerna i Kristianstad. Bastion Schleswig var också den enda kvarvarande bastion där det gick att anlägga en längre tvärsektion som fångade upp såväl murverk som den utanförliggande vallgraven, med där befintliga träkonstruktioner.

Sydsvensk Arkeologi AB föreslog därför att ett längre sökschakt skulle tas upp i öst-västlig riktning genom bastionen Schleswig i syfte att fånga befästningsverkets hela utsträckning och konstruktion. Vid tidigare undersökningar har det påträffats trämaterial i den äldre vallgraven, men det har inte fastställts om och hur detta material har ingått i befästningsverkets uppbyggnad. I syfte att fastställa utbredningen och funktionen hos de påträffade träpålarna var tanken att schakt även skulle läggas utmed vallgravens båda sidor.

Genom dendroprover var det tanken att det skulle gå att datera de påträffade träkonstruktionerna. Schakten skulle eventuellt även klargöra om det fanns plankverk, sänkverk, äldre bryggor,

båtvrak, pumpanläggningar etc. i vallgraven. Sådana konstruktioner har påträffats vid undersökningar av liknande tidigmoderna fästningslämningar (Jacobsson 2001:15; Bramstång & Nilsson Schönborg 2005; Konsmar 2011). Dessutom skulle schakten i vallgraven syfta till att fastställa om det inom området fanns kulturlager med sopor och annat avfall från staden. Av olika skäl som framgår nedan kunde dock inte den ursprungliga schaktplanen följas till fullo.

Metod

Det aktuella detaljplaneområdet uppgår i sin totala omfattning till ca 45 600 m², varav ny bebyggelse planeras att uppföras inom ca 20 000 m². Sydsvensk Arkeologi AB föreslog därför i undersökningsplanen att det skulle grävas totalt fyra sökschakt om sammanlagt ca 100 löpmeter med grävmaskin inom den yta som skall bebyggas. Detta var dock av olika orsaker inte möjligt att genomföra.

På platsen för det planerade längre schaktet, inne på parkeringen vid det tidigare Salutorget, stod ett träd. Eftersom detta träd inte kunde huggas ned flyttades schaktet ca 5 m norrut, med följderna att inte spetsen av bastionen Schleswig påträffades i schaktet, utan dess norra murarm. Däremot kunde en större yta av vallgraven undersökas inom det till form och storlek något förändrade schaktet. Det upptagna schaktet uppgick till en yta av 7 x 30 m, eller ca 210 m², och togs upp med maskin ned till den nivå där de första anläggningarna påträffades. Schaktet rymde såväl murens som vallgravens fulla bredd. Samtliga påträffade konstruktioner rensades fram för hand med hjälp av spade, skärlev och handskyffel. Efter framrensningen fotograferades anläggningarna från en rad olika vinklar och ett flertal plan- och profilritningar upprättades. Schaktet och samtliga påträffade konstruktioner mättes sedan in med hjälp av en RTK och dendroprover insamlades från ett antal stockar i vallgraven. Dessutom tillvaratogs ett mindre fyndmaterial från de avsatta lagren på botten av vallgraven. Det nya schaktet kunde därför ge svar på de önskade frågeställningarna rörande murens konstruktion och dess förhållande till den utanförliggande vallgraven. Efter avslutad undersökning återfylldes schaktet med nya massor, vilka packades hårt för att förhindra sättningar på parkeringen. Slutligen asfalterades ytan där schaktet tagits upp på parkeringen och trafiken kunde efter ca 1 vecka på nytt släppas in på arbetsområdet.

Det kortare schakt som var planerat att grävas i Östra Boulevarden väster om Domusvaruhuset, i syfte att undersöka resterna av

bastionen Holstein, gick inte heller att gräva som planerat. På platsen förekommer en rad viktiga kablar i marken som omöjliggjorde att ett schakt kunde förläggas på denna plats. Sydsvensk Arkeologi AB föreslår därför att en eventuell undersökning av bastionen Holstein skjuts fram till slutundersökningen, och då möjligtvis kan utföras i form av en schaktningsövervakning. Fältarbetet beskrivs i denna tekniska rapport med basdokumentation över undersökningens resultat. Rapporten kan därför ligga till grund för den fortsatta handläggningen av ärendet och användas som underlag inför en eventuell slutundersökning vid Östra Centrum.

Resultat från förundersökningen i september 2011

Förundersökningen vid Östra Centrum i Kristianstad gav ett rikt och varierat arkeologiskt material. Själva grundmuren till bastionen Schleswig var den mest iögonfallande lämningen och påträffades i den västra delen av schaktet. Med tanke på att schaktet flyttades på grund av ett på parkeringen befintligt träd så var det inte spetsen av bastionen som påträffades, utan dess norra murarm (Bilaga 1, Anl 435). Själva muren var byggd i skalmursteknik, med ca 0,8- 0,5 m stora stenar i skalet på in och utsidan och med en fyllning av ca 0,3- 0,1 m stora stenar i murkärnan. Murbruket i grundmuren var gulaktigt till karaktären och förhållandevis smuligt till konsistensen. Muren var omkring 3 m bred på det bredaste stället och murverket var som mest bevarat upp till en höjd av ca 1,8 m (Se Fig. 6- 7 och profilen Bilaga 2).

I den igenfyllda vallgraven utanför muren var totalt tre rader med tätt nedslagna trästockar synliga i den kompakta leran. De vattenhaltiga utfyllnadslagren i vallgraven hade bevarat allt organiskt material väl och stockarna visade sig därför vara mycket välbevarade. Ett flertal stockar togs upp för dendroanalys och visade att stockarna drivits ned i leran till ett djup av mellan 2- 4 m. Radera av stockar har sannolikt använts som en tidig form av spontning, i syfte att hålla tillbaka ler- och vattenmassor i samband med olika om- och tillbyggnader av befästningsverken under 1600- och/eller 1700-talet. I utfyllnadslagret i vallgraven upptäcktes även en ränna eller ett dike (Anl. 205) vilken hade grävts i toppen av utfyllnadsmassorna efter det att vallgraven hade blivit igenfylld. Vilken funktion denna ränna fyllt är oklart.

För att kunna nå botten av vallgraven kördes grävmaskinen ned i schaktet och fyllnadsmassorna från 1800-talet grävdes med hjälp av grävskopan undan inom en begränsad yta av ca 2 x 2 m vinkelrätt mot schaktets sydprofil. Fyllnadsmassorna visade sig bestå av den tidigare försvarsvallens överbyggnad av jord, vilken omkring år 1860 hade vräkts ned i vallgraven i syfte att fylla upp denna. Utfyllnadslagren från den gamla försvarsvallen visade sig innehålla rikligt med lera, tegel och kalkbruk. Då botten av vallgraven slutligen nåddes kunde ett representativt fyndmaterial insamlas från bottenlagret och en profilritning upprättades snabbt innan grundvattnet på bara några minuter fyllde upp detta provhål.

Fig. 6. Den bevarade grundmuren till bastionen Schleswig. I förgrunden syns den ännu vattenförande, men numera igenfyllda, vallgraven med rader av nedslagna trästockar. Foto av författaren från öster.

Fig. 7. Den bevarade grundmuren till bastionen Schleswig. Muren är byggd i så kallad skal-
mursteknik, med större stenar på insidan och utsidan och en fyllning av mindre stenar i mur-
kärnan. Foto av författaren från söder.

Det var uppenbart att en hel del avfall hade slängts eller tappats ned i vallgraven under de år då denna fortfarande stod öppen och innehöll vatten. På botten av vallgraven hade ett ca 0,4 m tjockt kulturlager avsatts, vilket visade sig innehålla rikligt med yngre rödgods och annan keramik, fragment av kritpipor, butelj-glas och olika former av byggnadsmaterial, så som tegel, murbruk och fönsterglas från perioden ca 1614- 1860. En välbeva-

rad damsko av läder från 1700- eller 1800-talet påträffades även i det kraftigt vattenförande bottenlagret.

Efter avslutad undersökning återfylldes förundersökningsschaktet med nya, inkörda massor eftersom de gamla massorna visade sig vara alltför vattensjuka för att kunna utgöra ett stabilt underlag för de bilar som, i väntan på slutundersökningen, skall kunna parkeras på den stora parkeringen vid Östra Centrum. Innan trafiken släpptes på igen asfalterades därför även den yta som hade utgjorts av förundersökningsschaktet.

Dendrodatering av stockar i vallgraven

Totalt insamlades ett tiotal prover från olika stockar i vallgraven, men budgeten tillät endast att fyra prover kunde dateras. Ambitionen var att samla in prover från alla de tre pårader som påträffades i vallgraven, i syfte att försöka få en rumslig och kronologisk spridning på dateringarna (Fig. 8). Tyvärr skulle ett betydligt större antal prover ha behövt analyseras för att man med någon större säkerhet skall kunna uttala sig om stockarnas ålder, eventuella samtidighet och funktion. Ett antal intressanta resultat uppnåddes dock vid analysen av trämaterialen, trots det låga antalet prover.

De fyra dendrokronologiska prover som daterades kommer från vart och en av de stockrader som påträffades i vallgraven. Proverna insamlades från stockarna 2A440, 2A346, 2A230 och 2A424. Av dessa fyra prover kunde proverna från stockarna 2A346 (40-50 år gammal Björk) och 2A230 (30-50 år gammal Bok) inte dateras på grund av att de båda hade för få årsringar. Proverna från de båda stockarna 2A440 (70-80 år gammal Tall) och 2A424 (70-90 år gammal Bok) kunde dock ges en datering till vinterhalvåret 1668/69 respektive vinterhalvåret 1751/52. Båda dessa dateringar indikerar alltså att om- och/eller tillbyggnader av vallarna tycks ha ägt rum under Svensktiden, vilken inleddes år 1658.

Vi vet att en större ombyggnad av befästningarna inleddes omkring år 1750, så den senare dateringen skulle kunna vara en indikation på just denna byggnadsaktivitet. Den tidigare dateringen skulle kunna indikera ett motsvarande byggnadsprojekt, vilket ägt rum just efter det att Kristianstad överlämnats till Sverige. Det bör ha funnits ett intresse från svenskarnas sida att bygga om och/eller förstärka befästningarna direkt efter överlämnandet av staden i syfte att motverka danska attacker. För att på allvar kunna uttala sig om olika faser i ombyggnaden av försvarsverken runt Kristianstad behöver dock ett betydligt större antal dendroprover insamlas och dateras från vallgraven. Resultat

Fig. 8. De olika rader av trästockar som hade drivits ned i vallgraven visade sig vara mycket välbevarade. Den fuktiga miljön i den igenfyllda vallgraven har bidragit till att bevara träet och gör att materialet lämpar sig väl för dendrodateringar.

tatet från dessa analyser behöver dessutom jämföras med studier av olika faser i det bevarade murverken från befästningarna. En trolig tolkning av de olika raderna med tätt nedslagna trästockar är att dessa fungerat som en tidig form av armering, med syfte att hålla tillbaka ler- och vattenmassorna i samband med olika om- eller tillbyggnader av försvarsverken.

Fynd

Ett mindre fyndmaterial tillvaratogs från vallgraven öster om bastionen Schleswig. Den övre delen av fyllnadsmassorna i vallgraven kommer sannolikt från den utkastade försvarsvallen av jord, vilken vräktes ned vallgraven i syfte att fylla ut denna då försvarsverken revs omkring år 1860. De fynd som tillvaratogs inhämtades dock företrädesvis från de avsatta kulturlager, vilka bildats på vallgravens botten medan denna fortfarande var öppen. Sannolikt har hushållssopor under minst två sekler kastats ned i vallgraven från försvarsverkens topp. Andra föremål kan oavsiktligt ha tappats ned i vallgraven av förbipasserande.

Dessa fyndförande lager påträffades alltså på botten av den ca 4 m djupa vallgraven och omkring 6 m under den nuvarande marknivån. Fynden utgjordes främst av fragment av yngre rödgods och kritpipor samt bitar av fönsterglas och buteljer från den samlade perioden ca 1614- 1860. I de kraftigt vattenförande lagren hade även visst organiskt material bevarats; bland annat påträffades en välbevarad damsko av läder från 1700- eller 1800-talet.

Lämningarnas vetenskapliga potential och förslag till fortsatta åtgärder

Vid den arkeologiska förundersökningen kunde det konstateras att stora delar av bastionen Schleswigs grundmurar är välbevarade upp till en höjd av ca 1,5 m över nivån för den igenfyllda vallgraven. Murarna kan dessutom antas ha ett betydande fundament, vilket kan sträcka sig åtskilliga meter ned i marken. Dessa lämningar efter en av Sveriges få bevarade bastioner från 1600-talet har naturligtvis ett stort arkeologiskt värde. Man måste dock överväga hur dessa murars bevarandevärde skall ställas mot kostnaderna för fortsatta arkeologiska insatser på platsen. Den vetenskapliga ambitionsnivån är därför helt avgörande för vilka tekniska lösningar som skall användas under en eventuell slutundersökning. Sydsvensk Arkeologi AB har identifierat tre punkter som måste diskuteras inför en slutundersökning:

* Då Kristianstad på 1600-talet var omgivet av vatten har de tätt nedslagna stockarna i vallgraven sannolikt fyllt syftet att hålla tillbaka ler- och vattenmassorna i samband med olika om- och tillbyggnader av bastionsmuren. Dessa stockar kan därför säga en hel del om försvarsverkens bebyggelsemässiga historia. Av denna anledning anser Sydsvensk Arkeologi AB att en datering av ett större antal stockar från vallgraven kan ge intressanta resultat. Dessa resultatet kan sedan ställas mot uppgifter om olika ombyggnader och/eller reparationer av murarna i det bevarade skriftliga materialet. Av denna anledning kan det anses vara vetenskapligt motiverat med ytterligare dendrodateringar.

* Fyndmaterialet i de avsatta kulturlagren på botten av vallgraven bör vara mycket välbevarat. Den höga vattenhalten i lagren har inte minst bidragit till att bevara det organiska materialet. Kostnaden för att komma åt dessa lager kan dock bli mycket hög, även om man endast beslutar sig för att undersöka en mindre del av lagren. Man skulle kunna tänka sig att kassetter av spontplåtar slås ned i lagren för att hålla tillbaka vattnet, men en sådan lösning är tekniskt komplicerad och förenad med stora kostnader. Man måste alltså diskutera i vilken utsträckning dessa lager skall undersökas inom ramen för en slutundersökning.

* Den sista punkten rör själva murarna och vilka eventuella möjligheter det finns att bevara dessa under det planerade köpcentret. Sydsvensk Arkeologi AB har fått information om att stora delar av den nya byggnaden kommer att vila på pålar, vilka skall drivas ned i marken. Dessa pålar kommer sannolikt att skada de bevarade bastionsmurarna, eftersom murarnas placering passar

dåligt överens med det regelbundna rutnätet av pålar. Man kan alltså misstänka att det på en rad platser kommer att behöva slås pålar rakt igenom de bevarade bastionsmurarna, med stora skador på murverket som följd. Det måste alltså föras en diskussion kring vilket vetenskapligt värde de bevarade 1600-talsmurarna egentligen har, liksom hur stora delar av fornlämningen som kan bevaras under det nya köpcentret. Kan exempelvis någon del av muren friläggas och beskådas genom en tjockare glasskiva inne i köpcentret?

Mot bakgrund av de ovan presenterade punkterna, samt i syfte att minska såväl undersökningsområdets storlek som kostnaderna, föreslår Sydsvensk Arkeologi AB att en eventuell slutundersökning får följande form:

- En dokumentation av allt murverk som riskerar att förstöras som en direkt följd av exploateringen genomförs. Detta murverk utgörs främst av grundmurarna från bastionen Schleswig och är i sin helhet beläget inom den nordvästra delen av exploateringsområdet (Se fig. 9).
- Dessutom bör ett betydligt större antal dendroprover insamlas från de bevarade trästockarna i vallgraven i syfte att uppnå säkrare dateringar. Detta kan genomföras genom att ett schakt i nord-sydlig riktning tas upp rakt över vallgraven (Se fig. 9).
- Slutligen bör, om detta är tekniskt och ekonomiskt genomförbart, en begränsad del av de bevarade kulturlagren i botten av vallgraven undersökas vidare i syfte att tillvarata ett representativt fyndmaterial som kan berätta mer om livet i Kristianstad under 1600- och 1700-talet.
- Eftersom det under förundersökningen inte var möjligt att öppna upp ett schakt vid bastionen Holstein föreslås att kontrollen av ytan framför Domusvaruhuset genomförs som en schaktningsövervakning inom ramen för slutundersökningen.

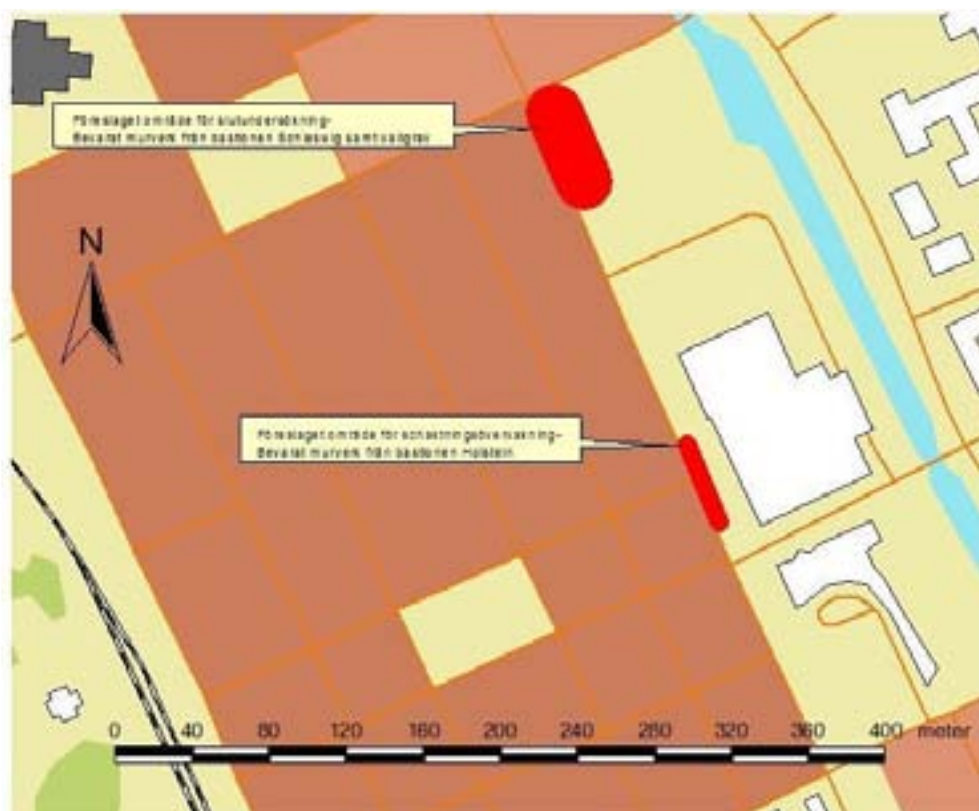

Fig. 9. Förslag till ytor som bör prioriteras vid en arkeologisk slutundersökning.

Sammanfattning och slutsatser

Med tanke på att välbevarade lämningar från Kristianstads äldre befästningsverk påträffades vid förundersökningen finns det orsak att återkomma till platsen vid en framtida arkeologisk slutundersökning. Det kan dock diskuteras vilken form en sådan slutundersökning i så fall skall ha. Undersökningen är förknippad med stora tekniska problem; inte minst det faktum att botten av vallgraven ligger på ett djup av hela 6 m under den nuvarande marknivån. Av denna anledning måste en rad säkerhetsåtgärder vidtas ifall lagren på botten av vallgraven skall kunna undersökas. Det kan exempelvis bli fråga om att sponta jordmassorna, för att förhindra att schaktet rasar in, och eventuellt även att använda pumpar för att pumpa bort grundvattnet.

Andra viktiga frågor som måste diskuteras rör vilken form det nya köpcentret skall få, vilka byggmetoder som kommer att användas och vilka ledningsinstallationer som kommer att ske. Det är också viktigt att diskutera det nya köpcentrets anläggningsdjup. Sydsvensk Arkeologi AB har blivit informerade om att den nya byggnaden till stor del kommer att vila på pålar, vilka under hösten 2012 skall drivas ned i marken på den nuvarande parkeringen vid Östra Centrum. Dessa pålar kommer sannolikt till stor del att skada det under mark befintliga murverket och de

i vallgraven avsatta kulturlagren. Lagren i vallgraven har visat sig innehålla rikligt med keramik, byggnadsdetaljer och bevarat organiskt material från perioden ca 1614- 1860.

Det är alltså av oerhört stor vikt att tydliga direktiv för slutundersökningen utarbetas av Länsstyrelsen, så att den undersökande institutionen vet i vilken utsträckning som murverk och avsatta kulturlager skall dokumenteras. Andra viktiga frågeställningar rör hur stor yta och hur stora volymer av området som skall slutundersökas, samt i vilken utsträckning som djupare liggande kulturlager skall beröras. Den vetenskapliga ambitionsnivån måste alltså regleras tydligt i den nya kravspecifikationen och olika tekniska lösningar måste inkluderas i diskussionen. Det är av ovan nämnda anledningar viktigt att en ordentlig dialog förs mellan alla inblandade parter i detta projekt. Sydsvensk Arkeologi AB är av den åsikten att den vetenskapliga kvalitén kan höjas och åtskilliga kostnader sparas ifall slutundersökningen planeras noggrant.

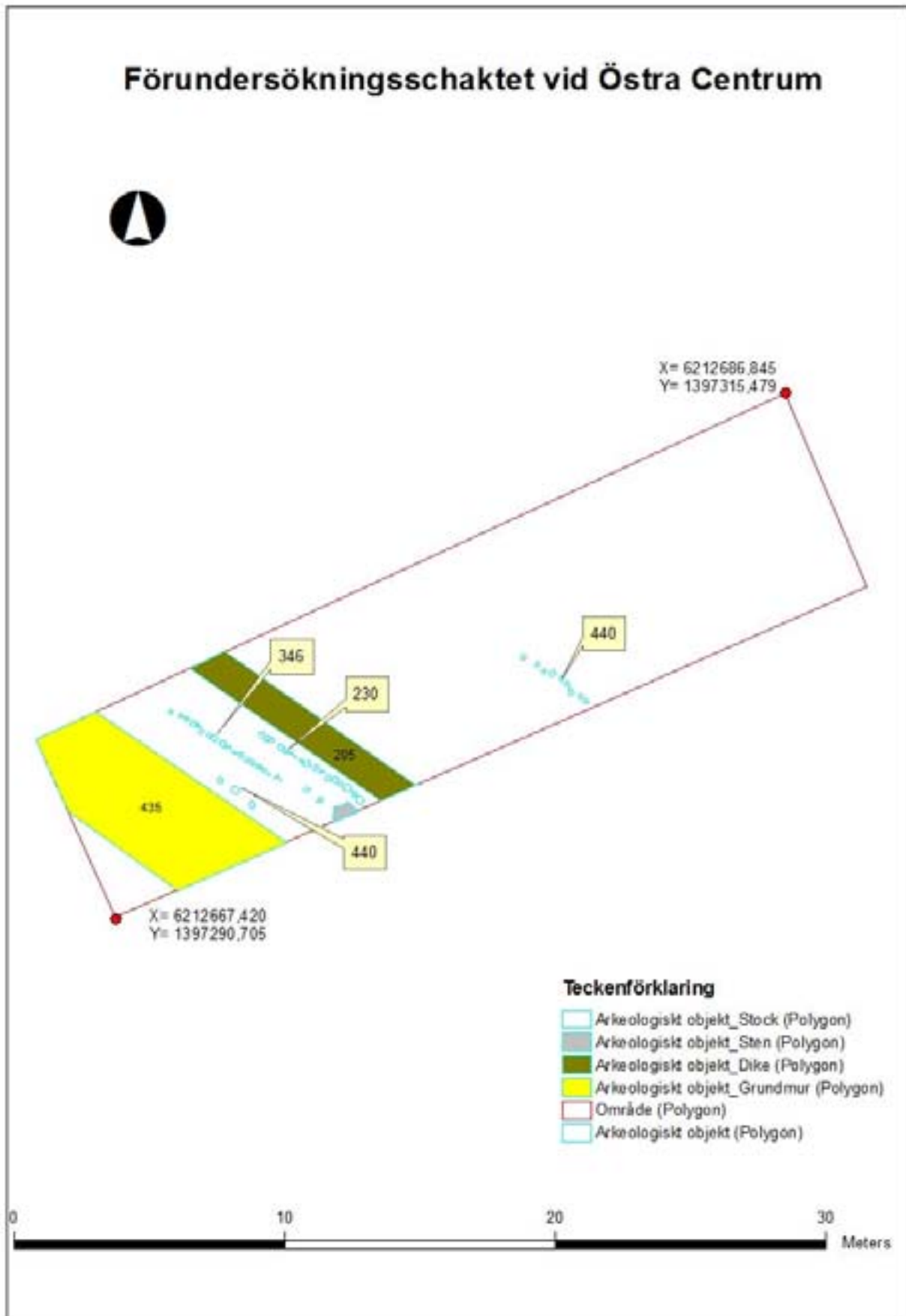
Referenser

- Andersson, T. & Lindbom, G. 1976. *Boken om Kristianstad*. Stockholm.
- Bramstång, C. & Nilsson Schönborg. 2005. *Arkeologi inför Götatunneln*. DAF. UV Väst.
- Dahlén, J. 2009. *Bastion Schleswig*, FU/Schaktningsövervakning 2009. Regionmuseet i Kristianstad, Länsantikvarien i Skåne, rapport 2009:45.
- Edring, A. 2002. *Domus i Kristianstad*, Kristianstad kommun, Skåne. Rapport 2002:18.
- Esping-Bodén, A. 1978a. Rapport. Del av stadsmur. Kv. David Nyborg nr 16, Kristianstad, Skåne.
- Esping-Bodén, A. 1978b. Rapport. Del av befästningsmur S Kasernområdet, Kristianstad, Skåne.
- Friström, S. 2006. Kristianstad. *Christians stad. Del 1*. Lönsboda.
- Friström, S. 2007. Kristianstad. *Christians stad. Del 2*. Lönsboda.
- Håkansson, A. 1999. Rapport. Skåne län, Kristianstads kommun, Kristianstad, Ö Boulevarden. Förundersökning 1996. Rapport.
- Jacobsson, B. 2001. *Landskrona stadsbefästning –från medeltid till sent 1800-tal*. UV Syd, Rapport 2001:7.
- Konsmar, A. 2011. *Befästningskonstruktioner norr om kv Muren*. UV Rapport 2011:3.
- Lenntorp, K.-M. 1996. Rapport. Skåne, Kristianstads kommun, Kristianstad, Salutorget, fornlämning 93. Förundersökning 1998. Rapport 1999:1. Regionmuseet i Skåne.
- Lenntorp, K.-M. 1999. Rapport. Skåne, Kristianstads kommun, Kristianstad, Kv Riksens Ständer nr 1 och 8. Förundersökning 1996. Rapport 1999:3. Regionmuseet i Skåne.
- Lilja, H. 1996. *Busstorget*, Kristianstad, Skåne. Arkeologisk förundersökning 1996. Rapport.
- Lindhagen, M. 1993. *Fästningsstaden Kristianstad. Struktur och byggnader*. Kristianstad.
- Stewenius, J. 1984. *Kulturmiljövårdsprogram för Skåne*. Länsstyrelsen i Kristianstad.

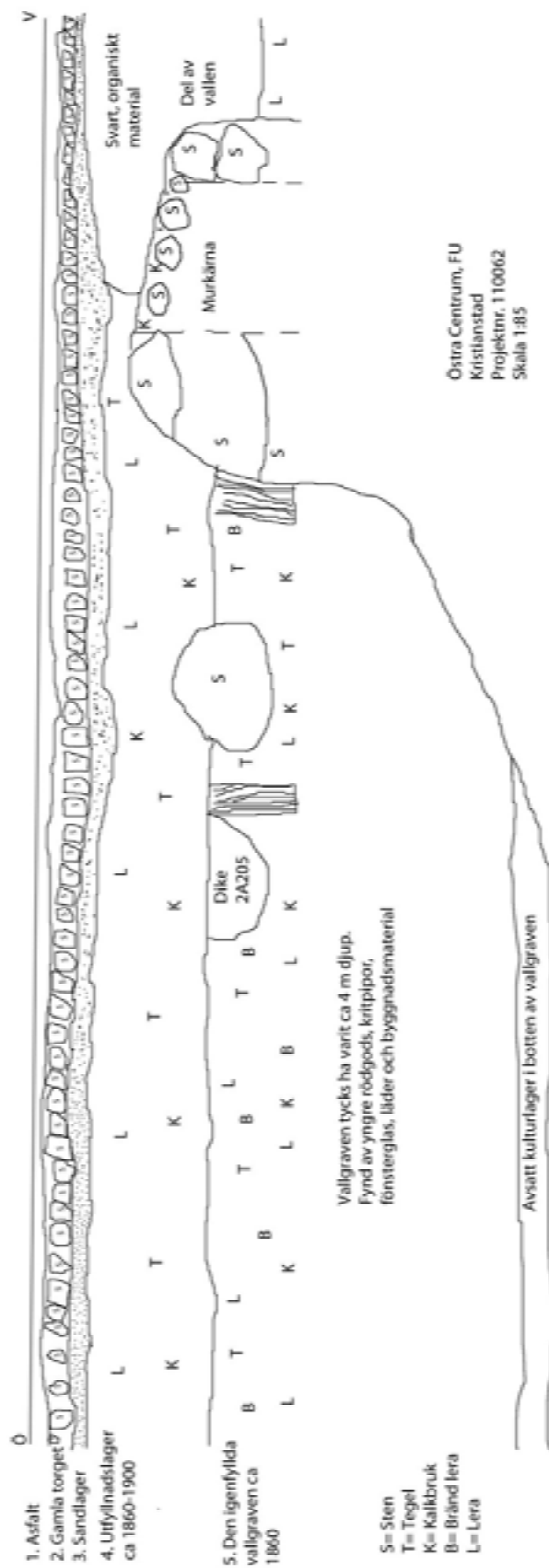
Administrativa uppgifter

Sydsvensk Arkeologi AB dnr:	110062
Länsstyrelsen i Skåne dnr:	431-11091-11
Datum för beslut:	2011-08-30
Län:	Skåne
Kommun:	Kristianstad
Socken:	Kristianstad
Fastighet:	Kristianstad 4:4 och 4:11
Läge:	Ekonomiska kartan, blad 3D 2j
Koordinatsystem:	RT 90 2,5 gon väst
X koordinat:	6212667,420
Y koordinat:	1397290,705
Höjdsystem:	RH 2000
M.ö.h.	2,5
Fältarbetstid:	5-9 september 2011
Antal arbetsdagar:	5
Antal arkeologtimmar:	40
Antal maskintimmar :	40
Exploateringsyta:	45 600 m ²
Undersökt yta:	210 m ²
Platschef:	Christer Carlsson
Personal:	Jan Kockum
Underkonsulter:	Degeberga Grus och Schakt AB
Uppdragsgivare:	Kristianstad kommun
Tidigare undersökningar:	Lenntorp 1996, Håkansson 1998, Dahlén 2009 m. fl.
Fynd:	Lunds Universitets Historiska Museum, nr: 32095
Dokumentationsmaterial:	Digitala foton och ritningar, Regionmuseet i Kristianstad
Kostnader:	146 000 SEK

Bilaga 1 Förundersökningsschaktet vid Östra Centrum

Bilaga 2 Den östra delen av schaktets sydprofil

Sydsvensk Arkeologi AB

Rapporter 2011

1. Södervidinge kyrkogård - Södervidinge sn, FU 2010, Bertil Helgesson
2. Nytt golv i Östraby kyrka, Östrabys sn, FU 2011, Jan Kockum
3. Ny belysning, Gamla staden 8:1 i Helsingborg, Helsingborg, FU 2010, Jan Kockum
4. Balsby 23:1 & 29:2, Nosaby sn, FU 2010, Anders Edring
5. Fjärrvärme i Östra Tommarp - Östra Tommarp sn, FU 2010, Lars Jönsson
6. Fjärrvärme genom Härlövs by, Kristianstad, FU 2010, Jan Kockum
7. Svedala kyrka, Svedala sn, FU 2010, Lars Jönsson
8. Näsbyholm sätesgård, Gärdslövs sn, FU 2010, Lars Salminen
9. Ny gatubrunn i Valdemars väg i Vä, Vä sn, FU 2011, Jan Kockum
10. Fjärestads kyrka, Fjärestad sn, FU 2011, Tony Björk
11. Gustav Adolfs Torg, Malmö. FU 2010, Joakim Frejd
12. Järnvägen 1:1, Malmö. FU 2011, Joakim Frejd
13. Kv Minerva 24 i Helsingborg, Helsingborg, FU 2011, Jan Kockum
14. Cementen 13, Malmö, AU 2011, Per Sarnäs
15. Bältinge bytomt, Skarhult 13:36, FU 2010, Lars Salminen
16. Falsterbo 9:97 – ett stenkast ifrån borgen, FU 2010, Lars Salminen
17. Kvarnby utbyggnadsområde, Malmö, FU 2010, Per Sarnäs
18. Stora Uppåkra 2:76 m.fl., FU 2011, Joakim Frejd
19. Färlöv 19:3, Färlövs socken, Kristianstads kommun, AU 2011, Joakim Frejd
20. VA inom Bollersups säteri, Bollersups socken, Tomelilla kommun, FU 2011, Lars Jönsson
21. Södervidinge 28:1 – Kyrkogården, Södervidinge sn, Kävlinge kommun, FU 2011, Lars Salminen
22. Råbelöv 26:5, Fjälkestads sn, FU 2011, Jan Kockum
23. Citadellstaden 2:1, Landskrona, FU 2011, Lars Jönsson
24. Innerstaden 1:14 och 1:152, Malmö, FU 2011, Joakim Frejd
25. Hammarlövs bytomt, Hammarlövs sn, FU 2010, Per Sarnäs
26. Kristian IV 10 i Kristianstad, Kristianstad, FU 2011, Jan Kockum
27. Skurups bytomt, Skurups kommun, FU 2001, Lars Salminen, Ingrid Gustin & Joakim Frejd
28. Norra Vallvägen i Kristianstad, Kristianstad, FU 2011, Jan Kockum
29. Östra Storgatan i Kristianstad, Kristianstad, FU 2011, Jan Kockum
30. VA-ledningar inom Östra Asmundtorps bytomt, Trollenäs sn, Eslövs kn, FU 2002–2003, Lars Salminen, Ingrid Gustin & Joakim Frejd
31. Residenset 1, fornlämning 20, Malmö stad, FU 2010–2011, Per Sarnäs
32. Sutaren Mindre 6, fornlämning 17, Vellinge sn, Vellinge kn, FU 2011, Per Sarnäs
33. Limhamn 151:461, Hyllie sn, AU 2011, Jan Kockum
34. Åhus 30:1 m fl, Åhus sn, FU 2011, Jan Kockum
35. Rinkaby S:3 m fl, Rinkaby sn, FU 2011, Jan Kockum
36. Hjulhamngatan, fornlämning 20, Malmö. FU 2011, Joakim Frejd
37. Vadensjö bytomt, RAÄ 27, Vadensjö sn, Landskrona kn. FU 2003, Lars Salminen, Ingrid Gustin & Joakim Frejd
38. Fjärestads kyrkogård, Fjärestads sn, FU 2011, Jan Kockum

39. Kv Kabbalöken 26 i Åhus, Åhus sn, FU 2011, Jan Kockum
40. Kv Slussen 1 i Malmö, Malmö, FU 2011, Jan Kockum
41. Husie 172:123, Husie sn, FU 2011, Kristian Brink
42. Övra Glumslöv 11:8 och 11:12, Glumslövs sn, FU 2001, Christer Carlsson
43. Tillgänglighetsanpassning av ingången till Bårslövs kyrka, Bårslövs sn, FU 2011, Christer Carlsson
44. Veberöds kyrka, Veberöds sn, FU 2010–11, Jan Kockum & Joakim Frejd
45. Sjöгатan och Månsgatan i Åhus, Åhus sn, FU 2011, Jan Kockum
46. Arilds kapell, Brunnby sn, FU 2007-2008, Lars Salminen & Ingrid Gustin
47. Hallaröds kyrka, Hallaröd sn, FU 2011, Ingrid Gustin
48. Norra Vrams kyrka, Norra Vrams sn, FU 2004, Lars Salminen & Ingrid Gustin
49. Vintrie 24:42, Bunkeflo sn, Malmö kn, FU 2010, Per Sarnäs
50. Dränering av Hammarlunda kyrka, Hammarlunda sn, FU 2011, Thomas Linderöth
51. St Petri kyrka, Malmö, FU 2011, Ingrid Gustin
52. Markarbeten vid Vä kyrka, Vä socken, FU 2011, Christer Carlsson
53. Lövestad 57:1, fornlämning 92, Lövestads sn, Sjöbo kn, FU 2011, Per Sarnäs
54. Trådbussar i Landskrona stad, Landskrona stad, FU 2003, Jan Kockum & Lars Salminen
55. Citadellstaden 2:1, Landskrona. FU 2010-2011, Lars Salminen & Jan Kockum
56. Förhistorisk boplatz vid Öllsjö 59:2, Skepparslövs socken, FU 2011, Christer Carlsson
57. Sankt Gertrud 4, fornlämning 20, Malmö stad, FU 2011, Ingrid Gustin
58. Stora Hammar,
59. Innerstaden 1:14 – Lilla Torg och Gustav Adolfs Torg, fornlämning nr 20 i Malmö stad, Malmö kommun, FU 2011, Joakim Frejd
60. Kristianstad 4:4 och 4:11 vid Östra Centrum, Kristianstad stad, FU 2011, Christer Carlsson

